

Літаратура

1. Березович, Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Е. Л. Березович / Под ред. А. К. Матвеева. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 328 с.
2. Валодзіна, Т. В. Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў / Т. В. Валодзіна. – Мінск: Тэхналогія, 1999. – 167 с.
3. Их именами названы...: Энцикл. справочник / БелСЭ; Редкол.: И. П. Шамякин [гл. ред.] и др. – Минск: БелСЭ, 1987. – 711 с.
4. Коваль, В. И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Гомель: ИММС НАНБ, 1998. – 212 с.
5. Мезенка, Г. М. Этнічнае ва ўрбананімнай прасторы г. Добруша: пасылы, асаблівасці рэпрэзентацыі / Г. М. Мезенка, Т. П. Слесарава // Ученые записки УО “ВГУ им. П. М. Машерова”: сборник научных трудов. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2022. – Т. 36. – С. 83-88.
6. Мезенко, А. М. Этническое в урбанонимном пространстве белорусско-российского пограничья: общее и специфическое / А. М. Мезенко, Т. П. Слесарева // XVI Поливановские чтения: сборник статей по материалам докладов и сообщений международной научной конференции (Смоленск, 25–26 октября 2022 года) / отв. ред. И. А. Королева. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2022. – С. 122-129.
7. Соловьев, А. Н. Этническое разнообразие в современной генитивной урбанонимии Смоленской области // XV Поливановские чтения: материалы всероссийской научной конференции (Смоленск, 29-30 октября 2021 года) / отв. ред. И. А. Королева. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2021. – С. 149-155.
8. Толстой, Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин / Н. И. Толстой // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С. 27-40.

А. Г. Міхалевіч

Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка
УДК 81'38:811.161.3

КАНСТРУКЦЫІ З ПРОПУСКАМ СПЕЦЫЯЛЬНЫХ МОЎНЫХ ПАКАЗЧЫКАЎ СЭНСАВЫХ АДНОСІН У ТВОРАХ ІВАНА ПТАШНІКАВА

Ключавыя словы: дэнатат, індывідуальнасць, прыём пропуску, прэдыкатывы комплекс, спецыяльны моўны паказчык, стылістычная манера.

У артыкуле паказаны сінтаксічныя асаблівасці твораў Івана Пташнікава, прысвечаных адлюстраванню падзей перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Тут жа дадзена структурна-семантычная і функцыянальна-стылістычная характарыстыка канструкцый з пропускам спецыяльных моўных паказчыкаў сэнсавых адносін – двухкампанентных і шматкампанентных бяззлучнікавых адзінак – з улікам парадку размяшчэння галоўнага і залежнага прэдыкатывых комплексаў, семантычных адносін паміж апошнімі, а таксама супадзення-несупадзення ў іх дэнататаў дзейнікаў. Паказаны спецыфічныя выпадкі пастаноўкі знакаў прыпынку паміж кампанентамі згаданых адзінак.

**CONSTRUCTIONS
WITH THE OMISSION OF SPECIAL LANGUAGE INDICATORS
OF MEANINGFUL RELATIONS IN THE WORKS
OF IVAN PTASHNIKAV**

Key words: denotation, individuality, acceptance of pass, predicative complex, special linguistic indicator, stylistic manner.

The article shows the syntactic features of Ivan Ptashnikov's works dedicated to the depiction of the events of the Great Patriotic War. The structural-semantic and functional-stylistic characteristics of the constructions with the omission of special linguistic indicators of semantic relations - two-component and multi-component incoherent units – are given here, taking into account the order of placement of the main and dependent predicative complexes, the semantic relations between the latter, as well as the coincidence-mismatch of the denotations of the agents in them. Specific cases of punctuation between the components of the mentioned units are shown.

Імя вядомага беларускага празаіка Івана Мікалаевіча Пташнікава (1932–2016) асацыіруецца сёння з рэалістычным адлюстраваннем падзей Вялікай Айчыннай вайны, прычым героямі яго знакамітых твораў “Тартак” (1967), “Найдорф” (1976) і іншых становяцца не франтавікі, а звычайныя вясковыя жыхары рознага ўзросту – такія, як з першай аповесці падводчыкі Наста, Валодзя Панок, Мірон Махорка, Янук, Іван Боганчык і падлеткі Таня і Алёша; Яхрэм Жаваранка і Алёша Белановіч з другой. Паказваючы паводзіны гэтых і іншых персанажаў у розных, нярэдка экстрэмальных, сітуацыях, Іван Пташнікаў дасягае рэалістычнасці мастацкага тэксту ў многім за кошт разнастайных моўна-выяўленчых (у тым ліку і на сінтаксічным узроўні) сродкаў. У прыватнасці, часта назіраецца ўжыванне лаканічных, незакончаных сказаў, што выдзяляюць кожную думку героя. Яны пашыраны ў дыялогах і маналогам персанажаў, якія гавораць кароткімі фразамі. Так, адзін з герояў аповесці “Найдорф” Яхрэм Жаваранка, ачнуўшыся пасля кантузіі, звяртаецца да Алёшы Белановіча:

– Памажы выпאўзіці з ямы... – Жаваранка падаў Алёшу руку. – Падсунь аўтамат. Не дастану... Што гэта цябе ўсё прасіць трэба?.. Не можа быць, каб Геніятулін збег... Вазьмі пад паху... Каб толькі на ногі стаць ... Чую, што пайду. Так, брат, садзіся... З цяжкіх... Што на фронце... Не можа быць, хлапец, каб Геніятулін... Я ж яго ведаў. Каб я яго не ведаў... Не тое, хлапец... [1, с. 237]. Варта адзначыць, што дадзенаму кантэксту (дарэчы, як і шматлікім іншым) натуральнасць і праўдзівасць

якраз і надаюць лаканічныя, незакончаныя і іншыя сінтаксічныя канструкцыі, якія набліжаюцца да гутарковай мовы і ствараюць эффект натуральнай гаворкі. Сярод апошніх у мастацкіх творах прэзаіка найбольшай прадуктыўнасцю з боку фармальнай арганізацыі вылучаюцца канструкцыі з пропускам асобных моўных структурных элементаў. Гэта могуць быць не толькі члены сказа ці нават прэдыкатыўныя часткі, але і злучнікі, якія з'яўляюцца паказчыкамі сэнсавых адносін у мастацкім тэксце. Варта спыніцца ў першую чаргу на пропуску падпарадкавальных злучнікаў, адсутнасць якіх прыводзіць да афармлення бяззлучнікавых канструкцый – складаных сказаў з прапушчаным падпарадкавальным злучнікам паміж разнаціпнымі часткамі, што, будучы структурнымі аналагамі канструкцый гутарковай мовы, семантычна адпавядаюць кніжным са злучнікавай залежнасцю. Частыя ў творах прэзаіка (напрыклад, у аповесці “Тартак” яны складаюць 14-16% ад агульнай колькасці сказаў), згаданыя сінтаксічныя адзінкі набываюць у мастацкім тэксце спецыфічнае структурнае афармленне і выконваюць важныя стылістычныя функцыі як выразны моўны сродак. Напрыклад, у апісанне сцэны паводзін героя ў аповесці “Найдорф” Яхрэма Жаваранкі і Алёшы Белановіча, якія, застаўшыся пасля бою толькі ўдвух, прабіраюцца па акупіраванай ворагам тэрыторыі да сваіх, з мэтай падкрэслівання псіхалагічнай напружанасці, магчымай небяспекі аўтар уключае кароткія простыя, а не складаназалежныя, сказы, апусціўшы магчымы падпарадкавальны прычынны злучнік *бо*: – *Не ўставай...*[тут і далей падкрэслена намі. – А.М.] *Згледзяць ...* [1, с. 236]. У аповесці “Тартак”, апісваючы ўспаміны Тані пра тое, як збіраліся ўцякаць ад немцаў, прэзаік укладвае ў вусны Танінай маці словы ... – *Панка клікні, паможжа...* [1, с. 30]. У паведамленні выражаецца не толькі просьба (“*Панка клікні, каб памог*”), але і ўпэўненасць гераіні, што сусед абавязкова выканае просьбу хворай жанчыны: не адмовіць дапамагчы запрэгчы каня (“*Панка клікні, бо ён паможжа*”).

У творах Івана Пташнікава пераважаюць старанна адабраныя двухчленныя бяззлучнікавыя канструкцыі, у якіх выразна выдзяляюцца галоўны і залежны прэдыкатыўныя комплексы (ПК). Пры гэтым апошні з іх мае пераважна прычыннае, тлумачальнае, субстантыўна-азначальнае і дэтэрмінатыўна-часовае значэнне. Напрыклад, у канструкцыі *І на кругляках і на хустцы было поўна жоўтага няску – панасыпала маці* [1, с. 137] выдзяляюцца першы галоўны і другі залежны ПК, прычым апошні паясняе лексему *няску* (*якога?*) і набліжаецца да даданай азначальнай часткі складаназалежнага сказа.

На вызначэнне стылістычнай ролі бяззлучнікавых канструкцый у творах пісьменніка істотна ўплывае парадак размяшчэння прэдыкатыўных комплексаў. Так, калі залежны ПК з тлумачальным значэннем знаходзіцца ў прэпазіцыі да галоўнага, то носіць далучальны характар; галоўны ж ПК указвае на спосаб атрымання і крыніцу

інфармацыі: – ...*А курэй нашых усіх набілі паліцаі, мама казала...* [1, с. 84]. Калі ж залежны ПК займае постпазіцыйнае становішча, то шляхам пропуску падпарадкавальнага злучніка *што* паміж часткамі структуры падкрэсліваецца катэгарычнасць сказанага, вынесенага ў так званую даданую частку. Напрыклад: – *А янікуды не паеду... Сказаў – не паеду...* [1, с. 132]. У выніку назіранняў за канструкцыямі гэтых дзвюх мадыфікацый заўважана, што бяззлучнікавыя структуры з прэпазіцыйным галоўным ПК набліжаюцца да выказванняў з ускоснай мовай і ўжываюцца пераважна ў аўтарскай мове, хоць і не атрымалі пашырэння ў мове твораў празаіка. Больш частымі, асабліва ў дыялагічнай і маналагічнай мове персанажаў, выступаюць стылістычна апраўданыя структуры з постпазіцыйным галоўным ПК, паколькі для Івана Пташнікава найбольш важным выступае само дзеянне або ўчынак героя, а не крыніца яго паведамлення. Менавіта таму спасылка на спосаб атрымання звестак падаецца пасля асноўнай паводле семантычнай насычанасці інфармацыі ў канцы выказвання.

Прыкметную ролю ў перадачы дынамізму падзей з дапамогай бяззлучнікавых канструкцый адыгрывае факт супадзення-несупадзення дэнататаў дзейнікаў у састаўных прэдыкатыўных комплексах, ад чаго залежыць перш за ўсё выбар форм выказнікаў. У мастацкіх тэкстах пісьменніка пашыраны структуры з супадзеннем дэнататаў дзейнікаў: – ... *Сваіх яшчэ* [немцы. – А.М.] *не падабралі. Баяцца* [1, с. 236]; *Вярнуўшыся раніцай зКарчаватак, ён* [Боганчык. – А.М.] *кінў яго* [каня. – А.М.] *пад асверам на двары нераспрэжанага. Не адняў нават,забыўся. Адтуль яго і забраў, не даўшы дома піць:нідзе не знайшоў вядра – ні ў хаце, ні ў сенцах, ні ў варыўні –зняслі ўласаўцы* [1, с. 69]. Варта адзначыць, што ў апошніх дзвюх частках, што нагадваюць бяззлучнікавую канструкцыю, дэнататы дзейнікаў не супадаюць, аднак такая структура дазваляе аб'яднаць у межах адной фразы апісанне дзеянняў розных асоб, дзеянняў, звязаных паміж сабой пэўнымі ўзаемаадносінамі. Акрамя таго, структурнае афармленне канструкцый абедзвюх мадыфікацый, акрамя апісання асноўнага дзеяння, дазваляе ўказаць і на яго пэўныя характарыстыкі (прычыну, час, умову) і дэталізаваць апісанне.

Самую шматлікую групу паводле статыстычных падлікаў у мове твораў Івана Пташнікава складаюць бяззлучнікавыя канструкцыі, залежны прэдыкатыўны комплекс якіх мае прычыннае значэнне: *Таня яе* [Насту.– А.М.] *не бачыла,не даваў Алёшаў конь* [1, с. 53]; – ... *Наперадзе многа яшчэ трэба будзе капаць зямлі,вайна не скончылася...* [1, с. 257]. Характэрныя для дыялагічнай мовы, такія канструкцыі дазваляюць перадаць думкі персанажа ў дынамізме, г.зн. у той паслядоўнасці, як яны ўзнікаюць у героя.

Аналізуючы заканамернасці ўжывання ў творах пісьменніка бяззлучнікавых канструкцый, важна падкрэсліць стылістычную ролю знакаў прыпынку паміж прэдыкатыўнымі комплексамі. Іван Пташнікаў своеасабліва выкарыстоўвае перш за ўсё працяжнік. Апошні, як правіла, раздзяляе часткі бяззлучнікавай канструкцыі з супадзеннем дэнататаў

дзеінікаў, калі залежны прэдыкатыўны комплекс, акрамя значэння прычыннага, мае адценне выніку: *Машины, набліжаючыся, гудзелі цяжка, з натугай – былі гружоныя* [1, с. 213]. Пісьменніцкай схільнасцю да раслянёнага афармлення паведамлення можна растлумачыць шырокае ўжыванне ў канструкцыях твораў Івана Пташнікава кропкі (або – як варыянт – шматкроп’я): *Добра ж, калі іх [немцаў. – А.М.] удала адразу ссекчы, як пачнуць бой...З тылу такія блохі кусаюцца...* [1, с. 216]. Нярэдка кропкай прэзаік раздзяляе кампаненты бяззлучнікавай канструкцыі, у якіх галоўны прэдыкатыўны комплекс належыць мове аўтара, а залежны – няўласна-простай мове героя. Напрыклад: *Адзін ён [Валодзя Панок. – А.М.] прывёў карову сюды. У іх жа малое на руках...* [1, с. 98].

У творах пісьменніка атрымалі пашырэнне і бяззлучнікавыя канструкцыі, галоўны прэдыкатыўны комплекс якіх указвае на вынік таго дзеяння, пра якое гаворыцца ў папярэднім залежным прэдыкатыўным комплексе: *Ручка не выслізганая, за яе добра трымаць плуг, і Панок наклаў на яе даланю, падпёршы знізу, а пальцамі напінае лейцы* [1, с. 166]. Выступаючы ў ролі сродку лакалізацыі тэксту, прыём пропуску падпарадкавальнага злучніка дазваляе перадаць думкі персанажа ў той паслядоўнасці, у якой яны ўзнікаюць.

Маюць месца і канструкцыі з залежным прэдыкатыўным комплексам дэтэрмінатыўна-часавога характару. Напрыклад: *Яна [Наста. – А.М.] нагнулася да яго [сына. – А.М.] – ён схпіў яе за нажутку, за рукавы ля лакцей, і пацалаваў у шчаку* [1, с. 9]. У мастацкім тэксце пропуск падпарадкавальнага злучніка (у дадзеным выпадку – кампанента *калі*) садзейнічае аслабленню дэтэрмінатыўна-часавых адносін паміж прэдыкатыўнымі комплексамі, што прыводзіць да апісання дзеянняў, названых у канструкцыі, як раўназначных. Асабліва гэта пашырана ў бяззлучнікавых структурах з несупадзеннем дэнататаў дзейнікаў прэдыкатыўных комплексаў.

Ужываюцца ў раманах і апавесцях прэзаіка і бяззлучнікавыя канструкцыі з залежным прэдыкатыўным комплексам субстантыўна-азначальнага характару: *Пасля згледзеў [Жаваранка. – А.М.], павярнуўшыся да Пагурка, як над Партызанскімі лагерамі паявіліся тупыя нямецкія самалёты, прыляцелі аднекуль з усходу і бамбязь: падаюць зверху на лес, пасля адразу ўзлятаюць угару, што ўсё роўна калышуцца на вярхоўцы* [1, с. 219]. Структурна аналагічныя адзінкам гутарковай мовы, такія канструкцыі апісваюць дзеянні з дапамогай простых, а не складаназалежных сказаў, дзякуючы чаму кантэкст становіцца больш лаканічным (Параўн.: ... паявіліся ... самалёты, якія прыляцелі з усходу і бамбязь...).

Акрамя двухчленных бяззлучнікавых канструкцый, Іван Пташнікаў, схільны да ўжывання ў аўтарскай мове шматкампанентных сінтаксічных адзінак, часта апускае ў канструкцыі не адзін, а некалькі падпарадкавальных злучнікаў адразу: *Да лагераў ад Венеры было вярсты*

чатыры, кутузаўцы нават не сталі ў вёсцы, адразу ішлі ў лагеры: у абозе на пярэдніх падводах былі раненыя [1, с. 250-251]. Тыповымі для твораў пісьменніка выступаюць бяззлучнікавыя структуры, у якіх два (зрэдку і болей) залежныя прэдыкатыўныя комплексы маюць адносіны азначальныя і прычынныя (напрыклад: *Устаць Боганчыку памог Махорка – падхапіў пад пахі: быў бліжэй за ўсіх ля яго* [1, с. 52]) або тлумачальныя і прычынныя (напрыклад: *– Два метры будзе, хлапец? Думаю, набярэцца, я ж не малы, а ў яме схаваўся* [1, с. 255]).

Такім чынам, з мэтай стварэння своеасаблівага, вобразнага мастацкага тэксту Іван Пташнікаў шырока выкарыстоўвае двух- і – радзей – шматкампанентныя бяззлучнікавыя канструкцыі з залежным прэдыкатыўным комплексам прычыннага, дэтэрмінатыўна-часовага, тлумачальнага і субстантыўна-азначальнага характару. На стылістычна матываванае ўжыванне бяззлучнікавых канструкцый у розных тыпах моўнага выкладу аказваюць уплыў таксама парадак размяшчэння састаўных прэдыкатыўных комплексаў, факт супадзення – несупадзення ў іх дэнататаў дзейнікаў, які вызначае і асаблівасці пастаноўкі знакаў прыпынку паміж кампанентамі.

Літаратура

1. Пташнікаў, І. Збор твораў. У 4 т. Т. 2. Аповесці, апавяданне / І. Пташнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 480 с.

Г. В. Навасельцава

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава

УДК 821.161.3-31.09

АКСІЯСФЕРА РАМАНА ПЯТРА ВАСЮЧЭНКІ

Ключавыя словы: жанравы канон, выхаваўчая ідэя, жанравы сінтэз, стыль, бурлеск, казка, цудадзейнасць, Пятро Васючэнка.

У артыкуле разглядаецца адметнасць жанравага сінтэзу на прыкладзе твораў Пятра Васючэнка – рамана-бурлеска «Дванаццаць падзвігаў Геракла» і рамана-казкі «Дзівоснае лета паноў Кубліцкага ды Зблцоўкага». Дыдактычна-педагагічны змест рэпрэзентуецца на класічным міфалагічным матэрыяле пра вядомага героя – Геракла, на стылёвым узроўні ідэя ўдасканалення асобы рэалізуецца ў форме рамана-бурлеска. У другім творы казачная рэчаіснасць падпарадкавана раманнай эстэтыцы, якая ўзнаўляецца паводле авантурнага жанравага канону, выхаваўчая ідэя ўзнагароды за дабрачыннасць заглыбляецца праз канкрэтна сфармуляваныя філасофскія пытанні да чытача.